

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξετάσαντες τὰς μεθόδους καὶ τὰ σημαντικώτατα πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν τῆς ψυχικῆς ἐπιστήμης, πρὸς δὲ καὶ τὸ πρόβλημα τῶν προσαλλήλων σχέσεων πνεύματος καὶ σώματος, τὸ χαλεπώτατον πάντων τῶν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀναφερομένων προβλημάτων, ἠθελήσαμεν νὰ ἐπιτάξωμεν ἕσχατον ζήτημά τι, ὅπερ συνήθως προτάσσεται τῶν ἄλλων, ἦτοι τὸ περὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ψυχολογίας. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἔργου ἐπιστήμης τινὸς εἶναι πάντως θέμα λεπτόν, δύναται δ' ἐπιτυχῶς νὰ ἐπιχειρηθῆ μόνον μετὰ τινὰ ὅσον τὸ δυνατόν τελείαν συνθεώρησιν τοῦ θέματος. Ἡ πρακτικὴ τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γνώσεως προηγείται πάντοτε τῆς θεωρίας αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης· πρῶτον μὲν συσσωρεύονται δεδομένα, γεγονότα καὶ ὑπάρχοντα εἰς νόμους, ἔπειτα δ' ἐπέρχεται ἡ περὶ τῶν ὀρίων, τοῦ ὑποκειμένου, τῶν μεθόδων ζήτησις. Ἡ κριτικὴ περίοδος ἐπακολουθεῖ, δὲν προηγείται τῆς πρακτικῆς. Οὕτω συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς ψυχολογίας, ἥτις κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τῆς ἑαυτῆς ἀνακαινίσεως καὶ ἀναπτύξεως ὀλίγον ἠσυχολήθη περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ὀρίων καὶ τὴν ἀξίαν τῶν οἰκείων ἐρευνῶν καὶ γνώσεων, μόνον δὲ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, προσπελάζουσα ἐκ νέου πρὸς τὴν γενικὴν φιλοσοφίαν, πρὸς ἣν ἐφαίνετο ὅτι ἠθέλησε νὰ διαζευχθῆ, ἐπεδύθη εἰς τὴν ἐρευναν τοιοῦτων ζητημάτων γενικοῦ καὶ κριτικοῦ χαρακτήρος. Ἡ ἐπίδρασις τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως καὶ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, αἵτινες κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγέννησαν ἐν ταῖς φυσικαῖς καὶ μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις, ἵνα μὴ εἶπω τὰς βιολογικάς, μεγίστας ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀξίας, πρότερον νομιζομένης ἀναμφισβητήτου, πορισμάτων τινῶν καὶ θεωριῶν, εἶναι καταφανεστάτη. Μετὰ ταύτας ζητήσεις καὶ ἀναλύσεις, μετὰ τηλικαύτην ἐργασίαν ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας, ἐρωτᾷ νῦν ἡ ψυχολογία, τίνα ποτὲ εἶναι τὰ ὄρια, τὰ διαχω-

ρίζοντα τὴν περιοχὴν αὐτῆς ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τίνας ἀναφορὰς καὶ τίνα ἀξίαν ἔχουσι αἱ ἔρευναί καὶ τὰ δεδομένα αὐτῆς πρὸς τὰς τοῦ πνεύματος ἐπιστήμας, τὴν ἱστορίαν, τὴν φιλολογίαν, τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν καὶ νομικήν, πρῶτιστα δὲ καὶ μάλιστα ὁποῖαν συμβολὴν δύναται νὰ παράσχη πρὸς τὰς λεγομένας κανονικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες εἶναι θεμελιώδεις εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὸν βίον, ἤτοι πρὸς τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν ;

Ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀποδοθεῖσα εἰς τὴν ψυχολογίαν σημασία, ἣτις ἦτο τοσαύτη, ὥστε εἰς αὐτὴν ὡς εἰς πρῶτην καὶ θεμελιώδη ἐπιστήμην ἐνομίζετο ὅτι δύνανται νὰ αναχθῶσι πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἐπιστήμαι καὶ αὐταὶ τέλος αἱ φιλοσοφικαί, δὲν διετηρήθη ἀπαρμείωτος· εἰς τοῦτο δ' οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν ἡ ἐξέτασις τῆς γνωστικῆς ἀξίας αὐτῆς. Ἡ διάψευσις τῶν γεννηθειῶν ὑπερμέτρων ἐλπίδων περὶ τῆς ψυχοφυσικῆς μεθόδου, περὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς φυσιολογίας καὶ καθόλου περὶ τῆς λεγομένης ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας συνεβάλετο τὸ καθ' ἑαυτὴν μεγάλως εἰς τὸ νὰ ὑποσειῇ τὴν μεγάλην πίστιν, οὔταν ὡς τελευταίαν τινὰ ἡχῶ τῆς μεγάλης ἐκείνης προσδοκίας τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἣτις ὑπῆρξεν ἐν τῶν προδηλοτάτων γνωρισμάτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Δὲν καταφαίνεται μὲν εἰσέτι ὀλοσχερῆς τις ἀντίδρασις κατὰ τῆς ψυχολογίας, ἀλλ' ὅμως παρατηρεῖται μόλις συγκρουστομένη σκεπτικὴ τις τάσις εὐκόλως δυναμένη νὰ μεταβληθῆ εἰς καταφρόνησιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμης· τῆς δὲ καταφρονήσεως ταύτης φαίνονται ἤδη σαφῆ τὰ σημεῖα ¹⁾). Φιλοσοφικαὶ τινες θεωρίαι, μετὰ μακρὰν λήθην ἀναγεννηθεῖσαι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἔνεκα τῶν φυσικῶς ἀνανεωθειῶν κλίσεων τῶν πεπαιδευμένων πρὸς τὰ ὑψηλὰ θεωρητικὰ ζητήματα, ὧν ἡ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία εἶχε σφόδρα ὀλιγωρήσει, ἐπιρρωνύουσιν ἀναμφιβόλως τὴν κατὰ τῆς ψυχολογίας πολεμικὴν ταύτην τάσιν, πρὸς ἣν μάταιον εἶναι καὶ παιδαριῶδες νὰντιτάσσωμεν τὴν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἔρευναν καταφρόνησιν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ²⁾). Ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία

¹⁾ Ὅρα τὸ βιβλίον τοῦ N. Kostyleff, *La crise de la psychologie expérimentale* (1910).

²⁾ Τὸ σημαντικώτατον παράδειγμα ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Münsterberg, πρότερον θερμοουργοῦ πειραματικοῦ ψυχολόγου, ὅστις ἐν τοῖς ἐκυτοῦ *Grundzüge der Psychologie* (οὗ μόνον ὁ πρῶτος τόμος εἶδε τὸ φῶς) πραγματεύεται μόνον περὶ τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας, καὶ ἐν τῇ *Philosophie der Werthe* (1908) περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς γενικῆς φιλοσοφίας. Ἐτερον παράδειγμα ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Binet, δημοσιεύσαντος πρό τιμῶν ἐτῶν τὸ βιβλίον αὐτοῦ *L'âme et le corps*, περὶ οὗ οὐχ ἴσως λάθωμεν εὐκαιρίαν νὰ σχοληθῶμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐργασίᾳ.

ἐν γένει καθιστῶσι μετὰ τόσης δυνάμεως αἰσθητὰ τὰ ἑαυτῶν δίκαια, στηριζόμενα ἐπὶ τινος ἀνεξιτήλου ἀνάγκης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὥστε αὐτοὶ οἱ πειραματικοὶ ἐποτρύνονται νὰ πραγματευθῶσι περὶ γενικῶν ζητημάτων, ἐνυπαρχόντων ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐπιστήμῃ· καθὼς δ' ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, οὕτω συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς ψυχολογίας, ἐν ἣ εἶδομεν ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους ἐνιαυτοὺς ἄνδρες τρίθωνες μὲν τῆς πειραματικῆς μελέτης τῶν ψυχικῶν γεγονότων, μονονουχὶ δὲ διςφευγμένοι ὑπὸ τῶν ἐπιτευχθέντων πενιχρῶν ἀποτελεσμάτων συζητοῦσιν οὐ μόνον περὶ τῶν ὑψίστων προβλημάτων τῆς ψυχολογικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀληθινῆς μεταφυσικῆς ¹⁾).

Ἐξέτασις ἄρα τῶν γνωστικῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ψυχολογία, εἶναι ἀναγκαιότατη. Καὶ ἀρχόμενοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ψυχολογίας βλέπομεν πάραυτα ἀναφύομενον ζήτημα ἐκ τῶν τὰ μάλιστα ἐμβαλλόντων εἰς ἀμηχανίαν, περὶ οὗ ψυχολόγοι καὶ φιλόσοφοι ἐπὶ μακρὸν συνεζήτησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ἐπιτεύχθη τις ὁμοφωνία. Ὁρισμὸς τις τῆς ψυχολογίας ἐξαρτᾶται φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν περὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν. Μεταφυσικὸς μὲν ψυχολόγος, πάρα-δεχόμενος ἀπλῶς τὴν ὑπαρξίν τοῦ πνεύματος ὡς ἀληθινῆς τινος οὐσίας, θὰ ὀρίσῃ αὐτήν, ὡς ἄλλοτε ἦτο ἔθος, «ἐπιστήμην τῆς ψυχῆς», ἐμπειρικὸς δὲ ψυχολόγος θὰ δυνηθῆ τὸ πολὺ νὰ συγκατατεθῆ εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦτον μόνον, καθόσον θέλει νὰ ἐννοῇ ὡς «ψυχὴν» τὸ σύνολον τῶν ἡμῖν προσιτῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ οὐδὲν πλέον. Ὁπαδὸς δὲ τῆς «φυσιολογικῆς θεωρίας» θὰ ὑπολάβῃ τὴν ψυχολογίαν μοῖραν τῆς φυσιολογίας, ὁ δὲ πάλιν φιλόσοφος τῆς ἱστορίας θὰ θεωρήσῃ αὐτήν ἐπιστήμην, πραγματευομένην περὶ τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῷ ἐξελιγμῷ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ ὀρισμὸς τῆς ψυχολογίας.

Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὀρισμῶν τούτων ὑπονοεῖται κατ' ἀνάγκην ἡ ὑπαρξίς τῆς ψυχῆς, νοουμένης ὡς οὐσίας ψυχικῆς, παριστώσης τὴν μό-

¹⁾ Εἰς τῶν ψυχολόγων τῶν μάλιστα συνδεδεμένων πρὸς τὴν πειραματικὴν μέθοδον, ὁ Binet, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι «οἱ ἀφορισμοὶ οὗτοι τῆς μεταφυσικῆς φαίνονται σήμερον ὀλίγον τι ἀφελεῖς. Ὑπάρχει μάλιστα τάσις τῶν νεωτέρων ψυχολόγων νὰ δεικνύωσι διαφέρον πρὸς τὰ ὑψηλότερα φιλοσοφικὰ προβλήματα καὶ νὰ ποφαίνωνται γνώμην περὶ αὐτῶν». «Προσέτι δέ», λέγει ὁ Binet, «ὁ προσποιούμενος ὅτι περιφρονεῖ τὴν μεταφυσικὴν καὶ νομιζόμενος ἀκραιφνῆς καὶ αὐστηρὸς πειραματιστῆς «est souvent un métaphysicien sans le savoir» (L'âme et le corps, σελ. 143 καὶ 144).

νιμον ὑπόβασιν τῶν ψυχικῶν ἐνεργημάτων, ἅτινα εἶναι καθαρὰ καὶ ἀπλᾶ ἐκδηλώσεις ἢ φαινόμενα αὐτῆς. Ἐὰν δέ τις μὴ παραδέχεται τὴν τοιαύτην ὑπαρξίν, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν, ἡ ψυχολογία δὲν ἔχει ὡς ὑποκείμενον τὴν «οὐσίαν», ἀλλὰ μόνον τὸ φαινόμενον, ὅπερ ἢ θεωρεῖται ἐκδήλωσις πράγματος ἡμῖν ἀγνώστου ἢ νομίζεται ὡς ἡ μόνη μορφή ὑπάρξεως τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος, καθ' ὅσον εἶναι κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Wundt πραγματικὸν ἐν ἐνεργείᾳ γεγονός.

Ἄλλ' ὁ μεταφυσικὸς ὀρισμὸς ἔλαβεν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ διατήρησεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον μορφήν λεπτοτέραν, ἥτις κατήντησε κατόπιν ἢ μάλιστα κοινὴ καὶ διαδεδομένη : ἡ ψυχολογία ὑποκείμενον κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦτον ἔχει τὸν λεγόμενον «ἐσωτερικὸν κόσμον» ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸν «ἐξωτερικόν», περὶ οὗ πραγματεύονται αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι. Αὕτη ἢ κατ' ἐπίφασιν οὕτως ἀπλῆ καὶ φυσικὴ πάντων τῶν ὑποκειμένων τοῦ ἐπιστητοῦ διαίρεσις εἰς γεγονότα «ἐσωτερικά» καὶ «ἐξωτερικά» ἐφάνη τόσο ὀρθή, ὥστε ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ συζητήσῃ περὶ αὐτῆς οὐδὲ νὰμφισθητήσῃ ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ οἱ ἐμπειρικοὶ καὶ πειραματικοὶ ψυχολόγοι παρέκαμψαν πᾶσαν δυσχέρειαν προβαλλόμενοι ὡς προκάλυμμα τὸν εὐθετον καὶ πρόχειρον ὀρισμὸν, καθ' ὃν ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἔχουσα ὑποκείμενον τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἀνεπίγνωτος ἐπιστροφή εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν τῆς «συνειδήσεως», ἐννουμένης ὡς ψυχικῆς οὐσίας, ἥτις ἐκφαίνεται διὰ τῶν αἰσθητικῶν, συναισθηματικῶν, νοητικῶν, βουλευτικῶν γεγονότων, ἢ εἶναι ἀπλῆ τις ταυτολογία, ἥτις σαφῶς φανεροῦται, εἰάν τις, ἀποφεύγων νὰ ζητῇ νέας ὀνομασίας εἰς δήλωσιν τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἔλεγεν ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ διδασκαλία τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα.

Ἄλλ' εἰάν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸν κοινὸν ἐκείνον καὶ συνήθη ὀρισμὸν ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως, ὀφείλομεν μάλιστα πάντων νὰ ἴδωμεν τί εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοῶμεν λέγοντες «ἐσωτερικὰ γεγονότα». Διότι, εἰάν οὕτως ἐννοῶμεν πᾶν γεγονός μὴ ἔχον ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν πραγματικὴν ἢ ὑποτιθεμένην, δὲν θὰ γινώσκωμεν ποῦ νὰ κατατάξωμεν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ὧν τὰ ὑποκείμενα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως, εἶναι δ' ἄλλως ὅ,τι ἥκιστα ὑποκειμενικὸν καὶ μεταβλητὸν δύναται νὰ νοηθῇ, ἅτε ὄντα ἢ τελειοτάτη ἔκφρασις τῆς ἀκρίβειας τῆς γνώσεως. Ἄλλ' αἱ δυσχέρειαι δὲν περιορίζονται ἐνταῦθα. Καὶ ἂν συγκατατεθῶμεν νὰ κατατάξωμεν τὰς γνώσεις τῶν μαθηματικῶν εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὧν αὐταὶ εἶναι μορφή διὰ λογικῆς ἀφαιρέσεως συνηγμένη, ὑπολείπεται πάντοτε

νά ἴδωμεν ποῦ δύναται νά χαραχθῇ τὸ ὄριον μεταξύ τῶν ἐξωτερικῶν ἢ φυσικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἢ ψυχολογικῶν. Τοιοῦτος διάχωρισμὸς ἐν τῇ ἀπλῇ καὶ καθαρᾷ αὐτοῦ μορφῇ εἶναι δυνατόν νά γίνῃ μόνον διὰ τινος ἀκραιφνῶς πραγματοκρατικῆς ἐκδοχῆς τοῦ κόσμου: ἦτοι μόνον ἐὰν παραδεχώμεθα ἐξωτερικὸν κόσμον ἔχοντα ὑπαρξίν ἀπόλυτον, ἀνεξάρτητον τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως. Ἐὰν δ' ὅμως, καθάπερ δὲν εἶναι δυνατόν ἄλλως νά πράξωμεν θέλοντες νά ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, ὁμολογῶμεν ὅτι ὁ κόσμος, οἷος ἡμῖν παρίσταται, προκύπτει πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἐκ συμπλέγματος αἰσθημάτων, ἅτινα πάλιν συνδέονται στενῶς μετὰ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν βουλευτικῶν ὀρμῶν, ὁ διάχωρισμὸς ἐκεῖνος δὲν εἶναι πλέον δυνατός. Δυνάμεθα μὲν νά προσνέμωμεν εἰς τὰς ἡμετέρας ἀντιλήψεις ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, καθόσον ἔχομεν λόγον νά παραδεχώμεθα ἕνεκα συνόλου τινὸς τεκμηρίων ὅτι ἐμφανίζονται κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ παραπλήσιον τρόπον εἰς πάντα τὰ ἀντιλαμβανόμενα ὄντα, ὥστε νά ποτελῶσιν ἀσφαλῆ βάσιν, περὶ ἧς οἱ ἄνθρωποι νά δύνανται νά συμφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἐπ' αὐτῆς κατασκευάζωσι τὰς ἑαυτῶν γνώσεις· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη τῆς «προβολῆς» καὶ τῆς «ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως» εἶναι ἐργασία δευτερογενῆς, ἔργον τῆς ἡμετέρας διανοήσεως ὀδηγουμένης ἐν ἀρχῇ ὑπ' ἐλατηρίων καὶ χρειῶν πρακτικῶν, οὐχὶ ἀμεσον δεδομένον τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Ἐν δὲ τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ ἀντιλήψει ὁ λεγόμενος «ἐξωτερικὸς κόσμος» εἶναι ἡμετέρα ἐποπτεία, ἐπεισέρχεται εἰς τὸν κόσμον τῆς συνειδήσεως, γίνεται ἄρα, ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὑποκείμενον καὶ αὐτὸς τῆς ψυχολογίας.

Ἄλλ' εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως οὐχὶ πάντα ἔχουσι τὸν χαρακτήρα ἐκεῖνον τῆς ἀντικειμενικότητος, ὃν προαγορεύεται νά προσποιήσωμεν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ εἰς τὰ τούτων ἀπότοκα, τὰς ἀντιλήψεις. Τὰ συναισθήματα καὶ αἱ βουλευτικαὶ ὀρμαὶ εἶναι γεγονότα ἀτομικώτερα, προσωπικώτερα, ἐνὶ λόγῳ ὑποκειμενικώτερα. Τὸ νάνακοινωνῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ ἡμέτερα συναισθήματα εἶναι μὲν ἀναγκαῖα ἐργασία ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει, ἀλλὰ γίνεται κατὰ τρόπον πολὺ ἀσυμμετρότερον καὶ ἀνακριδέστερον ἢ ὅπως συμβαίνει ἐπὶ τῶν ἀντιληπτικῶν γεγονότων. Τῷ ὄντι, ἐπειδὴ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα τὰ συναισθηματικὰ εἶναι ἀντιδράσεις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως πρὸς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις, τ. ἔ. πρὸς τὰ αἰσθήματα καὶ ἀντιλήψεις, ἐπιλείπει αὐτὰ τὸ κοινὸν ἐκεῖνο μέσον τῆς συνεννοήσεως, ὅπερ ἐπιτρέπει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ἔχοντας κανονικὰ αἰσθητήρια ὄργανα, νά συμφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ νά συμμορφῶσι καὶ συναρμόζωσι τὰς ἑαυτῶν πράξεις πρὸς τὰς τοιαύτας γνώσεις. Ἄλλὰ ρητέον πρὸς τούτοις, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι συναισθηματικὰ καὶ βούλησις εἶναι στενῶς συνδεδεμένα μετὰ τῶν γνωστικῶν φαινομένων, ὥστε

ἡ ὑποκειμενικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῶν εἶναι οὐχὶ ἀπεριόριστος. Πάντως δ', ἐὰν ἠθέλομεν νὰ ποτελέσωμεν ἐπιστήμην ἀναφερομένην εἰς μόνον τὸν ἐσωτερικόν, ἔστω καὶ οὕτω περιορισμένον, κόσμον, θὰ ὀφείλομεν νὰ ῥεσθῶμεν εἰς ἡμίτομόν τινα ψυχολογίαν, ψυχολογίαν τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς βουλήσεως, καθ' ὅσον αἰσθήματα καὶ ἐξωτερικὸς κόσμος ἀπαρτίζουσιν ἐπὶ τέλους ἐν μόνον πρᾶγμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ψυχολογία τῆς ἀντιλήψεως καὶ αἱ ἐπιστήμαι τῆς φύσεως καταντῶσι νὰ συμπίπτωσιν εἰς μίαν μόνην ἐπιστήμην.

Ἄλλὰ ψυχολογία μόνον τῶν ὑποκειμενικῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι ἀτελής, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη, εἰ μὴ ἐὰν ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν παλαιὰν ἀσθήρικτον διδασκαλίαν τῶν δυνάμεων: ἔνεκα τοῦ ἐσωτάτου δεσμοῦ, τοῦ συνάπτοντος εἰς μίαν συμπαγῆ δέσμη πᾶσας τὰς ἀπόψεις τῆς συνειδήσεως, εἶναι τῶν ἀδυνάτων, πλὴν ἐὰν ἀποστῶμεν παντὸς σκοποῦ ἐξηγητικοῦ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, νὰ ποσχίσωμεν τὴν ἀντίληψιν, τὸν συνειρμόν, τὴν νοητικὴν λειτουργίαν ἀπὸ τοῦ συναισθήματος, ὅπερ ἔχει μεγίστην ροπήν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν γνωστικῶν ἐκείνων γεγονότων, πολλῶ δ' ἤττον νὰ ποσχοινίσωμεν ἀπὸ τῆς γνώσεως τὴν βούλησιν, ἣτις εἶναι μετὰ ταύτης οὕτως ἐνδομύχως συνεζευγμένη, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐξήγησις τῆς μιᾶς δίχα τῆς ἐτέρας. Τοιαύτη λοιπὸν ψυχολογία θὰ ἦτό τι ἄτοπον, καὶ τούτου καλλίστη ἀπὸδειξις εἶναι ἀκριβῶς τὸ ὅτι οὐδεὶς οὐδαμῶς οὐδέποτε ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο συμπέρασμα, ἦτοι νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ «ἐσωτερικοῦ» κόσμου, ἀνομολογῶν ἅμα τὴν σύμπτωσιν τοῦ «ἐξωτερικοῦ» κόσμου μετὰ τῶν ἡμετέρων αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων. Παραχωρήσεις τοιαῦται μετὰ τῶν ἑαυτῶν ἐπακολουθημάτων δὲν ἐφάνησαν, ἐφ' ὅσον γινώσκω, μέχρι τοῦδε, ὁ δὲ διαχωρισμὸς τῶν δύο περιοχῶν «ἐξωτερικῆς» καὶ «ἐσωτερικῆς» τοῦ ἐπιστητοῦ ἐστηρίχθη πάντοτε κατ' ἀνάγκην ἐπὶ τῆς πραγματοκρατικῆς ἐκδόχῃ τῆς αὐτονόμου ὑπάρξεως τῶν γεγονότων τῆς φύσεως καὶ ἐν τῇ σιωπηρᾷ ὁμολογίᾳ ὅτι τὸ «αἶσθημα» δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πρὸς τὸ φυσικὸν γεγονός, εἰς ὃ ἀναφέρεται, ἀλλ' ἐκφράζει ἄποψιν, στιγμὴν διάφορον τούτου. Ἡ διάφορος αὕτη στιγμὴ εἶναι κατὰ τοὺς Σκώτους ψυχολόγους, τὸν Reid καὶ Stewart, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ θερμότετοι καὶ σαφέστατοι ὑπέρμαχοι τῆς πίστεως ταύτης, ἀναποφεύκτως ἀπότοκος τοῦ «κοινῶς νοῦ»: εἶναι ἡ ἄμεσος ἀντανάκλασις καὶ ἐπιστροφή τῆς συνειδήσεως εἰς ἑαυτήν, ἣτις, καθ' ἣν στιγμὴν λαμβάνει τὸ αἶσθημα, λαμβάνει ἅμα καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς διακρίσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πρὸς ὃν ἀντιτίθεται οἷον εἰς ἄνταγωνιστικὸν γεγονός. Οὐδεμίαν οὐδέποτε φιλοσοφικὴ σχολὴ διετύπωσε μετὰ τηλικαύτης σαφηνείας τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο «κόσμων», ἣν κατόπιν πιστῶς ἠκολούθησαν καὶ διέδωκαν οἱ πνευματοκρατικοὶ καὶ ἥκιστα κριτικοὶ φιλόσοφοι τῆς Γαλλίας κατὰ τὸν

ΧΙΧ αἰῶνα. Ἀλλὰ πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην δὲν εἶναι δύσκολον νάντι-
λέξωμεν ὅτι τῆς περιφήμου ἐκείνης ἐπιστροφῆς ἢ ἐπισκέψεως ἢ ἀμέσου
ἐνοράσεως τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ αἰσθήματος οὐδεμίαν ἔχομεν συ-
νειδήσιν καὶ ὅτι ἢ τε ἀτομικὴ παρατήρησις καὶ ἢ ἱστορικὴ ἀνέλιξις τῶν
ἡμετέρων γνώσεων μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἐναντίου.

Τῷ ὄντι ἡ θεωρία αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπιστημονικὴ μετάφρα-
σις τῆς ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει ἐρριζωμένης πεποιθήσεως περὶ τῆς πρα-
γματικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸ ἡμέ-
τερον ἐγὼ ὡς τινος πράγματος οὐσιωδῶς διαφόρου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀν-
τίθεσις ἔλαβε πιθανῶς ἀρχὴν ἔκ τινος πρακτικῆς ἐποπτικῆς ἀνάγκης.
Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἀπ' ἀλλήλων διαφορᾶς τῶν
δύο κόσμων, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ἐπεφάνη πολὺ ὕστερον, ἔπρεπε
δὲ νὰ ἐλθῶν οἱ χρόνοι τῆς ἐπιστημονικῆς Ἀναγεννήσεως, ὅπως ἀνα-
καλυφθῆ ὅτι τὸ ἡμέτερον αἰσθημα δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἐξωτερι-
κὸν καὶ φυσικὸν γεγονός καὶ ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ
δύναται νάνάγηται εἰς κίνησιν καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς μόνον διὰ
τῆς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων παραγομένης ὑπ' αὐτοῦ ἐντυπώσεως.
Μόνον δ' ἀφ' οὗ ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἀνεκάλυψε διὰ τοῦ Γαλιλαίου
ὅτι τὸ χρῶμα, οἱ ἤχοι, ἡ γεῦσις δὲν ἐνυπάρχουσιν ἐν τοῖς σώμα-
σιν, ἀλλ' εἶναι δευτερεύουσαι ποιότητες, ὡς ὠνομάσθησαν ὑπὸ τοῦ
Λωκκίου, μόνον τότε ὑπῆρξε δυνατόν νὰ καθορισθῆ καθαρὸς διαχωρι-
σμὸς κόσμου ἐσωτερικοῦ καὶ κόσμου ἐξωτερικοῦ. Διότι ἡ πρωτόγονος
πραγματοκρατικὴ ἐκδοχὴ (realismo) εἶναι ἐκδοχὴ ἀφελῆς, ἐν ἣ ὑπάρ-
χει μὲν ἀπόλυτός τις πεποιθήσις εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν τοῦ
ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὅσον εἶναι οὗτος οὐσιωδῶς διάφορος
τῶν γεγονότων τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, πρὸς ἃ δὲν εἶναι ἐστραμμένη
εἰσέτι ἡ κριτικὴ σκέψις. Ἴνα τὸ γεγονός ἐμφανισθῆ μετὰ τῶν οἰκείων
αὐτοῦ χαρακτήρων, ἀληθῶς καὶ ἐνδομύχως ὑποκειμενικῶν, ὑπῆρξεν ἀναγ-
καῖον νὰ ἐπιγένηται ἡ ἀπόσπασις ἐκείνη τῶν διανοουμένων ἀνθρώπων
ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τὴν
ἀπόσπασιν δὲ ταύτην μόνον αἰ τῆς φύσεως ἐπιστῆμαι τῇ βοήθειᾳ τῆς
γεννωμένης κριτικῆς φιλοσοφίας ἠδυνήθησαν νὰ ἐπενέγκωσιν. Ἡ δὲ πάλιν
τοῦ παιδὸς ψυχολογία ἐπικυροῖ τελείως τὰ δεδομένα τῆς φυλογενεσίας.
Οὐδ' ὁ παῖς γινώσκει τι περὶ τῆς ἀμέσου ταύτης συνειδήσεως τοῦ ἐξωτε-
ρικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἢ δὲ καθαρὰ διάκρισις, ἣν
οἱ Σκῶτοι ἐνόμιζον ἔμφυτον, ὄντως εἶναι τοιαύτη μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ,
ἣτοι μόνον καθ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικό-
τητα, ἣτις ὅμως ἀφανίζεται ὕστερον καὶ αὐτὴ διὰ τῆς ἐσκεμμένης παρα-
τηρήσεως.

Ὅθεν ὁ κλασικὸς καὶ, οὕτως εἰπεῖν, τετριμμένος διαχωρισμὸς τῆς
ψυχολογίας, ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἐξετασθῆ, δὲν δύναται πλέον νὰ ὑποστη-

ριχθῆ. Στενῶς μὲν συνδεδεμένος πρὸς τὴν παλαιὰν ἐκδοχὴν, ἥτις ἔλκει τὴν πόρρωθεν αὐτῆς ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Λωκκίου, τοῦ εἰσηγητοῦ τῶν δύο αἰσθητικῶν πηγῶν τῆς ἡμετέρας γνώσεως, τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, ἐπιρρωσθεὶς δὲ διὰ τῆς ψυχολογίας τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἰδίᾳ τῆς ψυχολογίας τοῦ Οὐολφίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, πρὸς δὲ καὶ τῶν προσημειωθέντων Σκώτων, εἶχε συντελέσει εἰς τὸ νᾶνουψώση καὶ μεγαλύνῃ μέχρι σχεδὸν μυστικοῦ χαρακτῆρος τὴν ἀξίαν τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως¹). Αὕτη δὲ παρκαμένει πάντοτε παρὰ τὰς πραγματικὰς ἢ ὑποθετικὰς προόδους τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας ἢ μόνῃ πηγῇ τῆς γνώσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων· ἀλλὰ καὶ αἰ τῆς φύσεως ἐπιστῆμαι οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι μέσον παρὰ τοῦτο πρὸς γνῶσιν τῶν ὑπ' αὐτῶν μελετωμένων γεγονότων. Ἀφ' οὗ τα φυσικὰ φαινόμενα ἀποκαλύπονται πρὸς ἡμᾶς μόνον διὰ τῶν αἰσθημάτων, ταῦτα δὲ εἶναι ψυχικὰ γεγονότα, ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἔννοιαν ἐκτὸς τῆς ἀμέσου συνειδήσεως, ἣν ἔχομεν, αὐτῶν, ἢ ἐξωτερικῇ παρατήρησις ἀνάγεται ὡσαύτως εἰς «ἐσωτερικὴν παρατήρησιν». Ἄν καὶ δύναται νὰ βοθηθῆται ὑπ' ἐξωτερικῶν καὶ μηχανικῶν μέσων, ἐπιτηδείων νὰ ποιῶσι λεπτοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν τὴν παρατήρησιν τῶν φαινομένων, ὅμως ἔχει ἡ παρατήρησις αὕτη ὡς ἀφετηρίαν τὸ αἶσθημα. Εἶναι παρατήρημα τῶν μάλιστα τετριμμένων τοῦτο, ὅτι καὶ βοηθοῦντος τοῦ μικροσκοπίου τὸ ὀπτικὸν αἶσθημα, γινόμενον λεπτότερον, δὲν πάρεται διὰ τοῦτο νὰ εἶναι ὀπτικὸν αἶσθημα. Ἀφ' οὗ δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἕτερον μέσον, ὅπως ἔλθωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως παρὰ τὰ ψυχικὰ μέσα, τὸ αἶσθημα, τὴν ἀντίληψιν, τὴν λογικὴν διάνοησιν, δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι δύο διάφοροι αἰσθήσεις περὶ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Περὶ τῆς διφυῆς ταύτης τῶν αἰσθήσεων οὐδὲν ἔχομεν τεκμήριον, γινώσκομεν μόνον μίαν κατηγορίαν αἰσθήσεων, εἶναι δὲ αὗται αἰ χρησιμεύουσαι εἰς ἀμφοτέρωθεν ἐκείνα τὰ ἔργα, ἅτινα ὄντως ἀποτελοῦσιν ἓν μόνον ἔργον.

Ἄλλὰ λόγον ποιούμενοι οἱ παλαιοὶ ψυχολόγοι περὶ τῆς καλουμένης «ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως» δὲν ἐπενόουν νὰ ὁμιλῶσι περὶ εἰδικῆς τινος ἐνοράσεως ἱκανῆς νᾶντιλαμβάνηται τῶν αἰσθημάτων, συναισθημάτων, βουλητικῶν πράξεων καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ δυνάμεως εἰδικῆς καὶ ὑπερτέρας τῶν δυνάμεων τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς γνῶσιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων· ἦτο δὲ ἡ δύναμις αὕτη πρὸ πάντων δεξιότης τις τοῦ ἐπεξεργάζεσθαι τὰ δεδομένα τῆς κοινῆς ἐποπτείας διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς διανοήσεως : ἐν συντομίᾳ δὲ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις ἦτο.

¹) Περὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης πορείας τῆς ἐκδοχῆς τῆς ψυχολογίας ἴδρα τὴν πραγματείαν τοῦ Wundt, Ueber die Definition der Psychologie ἐν Philosoph. Studien, τομ. 12.

ἀνάκαμψις τις καὶ βυθισμὸς τοῦ πνεύματος εἰς ἑαυτὸ· εἶδός τι ἐξετάσεως μᾶλλον κατεσπουδασμένης καὶ λεπτοτέρας ἢ ἡ ἐξωτερικὴ ἐξέτασις, ἣτις εἶναι μορφὴ ἀπλουστέρᾳ καὶ ὑπαγροικότερᾳ. Ἐπὶ τοῦτο ἦτο κληροδόμημα τῆς παλαιᾶς νοησιοκρατικῆς προκαταλήψεως, πηγαζούσης ἀπὸ τοῦ Καρτεσιου καὶ Σπινόζα, καθ' οὗς ἡ ἀληθὴς οὐσία τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι ἡ λογικὴ νόησις. Αὐτὸς δ' ὁ Κάντιος κατ' οὐσίαν δὲν ἀπεσπᾶτο ἀπὸ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης, νομίζων ὅτι τὰ μὲν αἰσθήματα εἶναι ἡ ἀπλή ὕλη τῆς γνώσεως, ἡ δὲ γνώσις, ἵνα καταστῇ τριαύτη, ἔχει χρειαίαν τῆς ἐπικουρίας τῶν ἐμφύτων μορφῶν τῆς ἐποπτείας. Ἐπ' ἀληθείας δ' ἔχομεν κοινὴν καὶ ἀδιάκριτον ἀφετηρίαν τῶν δύο μορφῶν παρατηρήσεως, αἵτινες μόνον διὰ τῆς κατόπιν διανοήσεως διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδ' ἔχει ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις λόγον νᾶπολαύῃ τοῦ προνομίου εἰδικῆς τινος εὐγενείας τῆς σφραγίδος παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐτέραν· διότι μόλις εἶναι ἀνάγκη νᾶ εἴπωμεν ὅτι ἡ λογικὴ διανόησις εἶναι ἀναγκαία τὸσον εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἣτις δὲν εἶναι ἡ ἀπλή καὶ ἀκατέργαστος ἀντίληψις ἡ γυμνὴ παντὸς διανοητικοῦ στοιχείου, ὅσον εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην μορφὴν τῆς μελέτης, ἣτις κοινῶς λέγεται ὅτι εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας.

Οἱ χαρακτηῆρες τῆς ψυχολογίας.

Γενομένης λοιπὸν ἐκποδῶν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀδικαιολογήτου διακρίσεως κόσμου ἐσωτερικοῦ καὶ κόσμου ἐξωτερικοῦ, οὐχ ἦττον ὅμως ἀληθεύει ὅτι ἡ ψυχολογία ἀποτελεῖ ἐπιστήμην *suī generis*, διάφορον τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως. Οὐ μόνον αἱ μέθοδοι καὶ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι διάφορα, ἀλλὰ καὶ αἱ δεξιότητες, αἱ ὑπὸ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν τῶν ἐπιστημῶν ἀπαιτούμεναι, δὲν συμπίπτουσιν. Ἡ «ψυχολογικὴ» τάσις διαφέρει ὄντως τῆς «φυσιοδιφικῆς» ἢ τῆς καθαρῶς «λογικῆς» καὶ ἀφηρημένης. Δυνάμεθα νᾶ γεννώμεθα ψυχολόγοι, καθὼς δυνάμεθα νᾶ γεννώμεθα φυσιοδίφαι ἢ μαθηματικοί. Τὴν διαφορὰν δὲ ταύτην δυνάμεθα εὐχερῶς νᾶ παρατηρήσωμεν καὶ ἐπ' ἀνθρώπων, μὴ διακρινομένων διὰ λίαν ἐντόνων ψυχικῶν γνωρισμάτων. Ὁ παρατηρητικὸς τρόπος τοῦ ψυχολόγου εἶναι ἐσωτερικώτερος, ὑποκειμενικώτερος· ἀντὶ νᾶποξενούται τῆς οἰκείας ψυχικῆς ἐργασίας, εἰσδύεται βαθέως εἰς αὐτήν, ἀκολουθῶν ταύτην καθ' ἀπάσας τὰς ἀναπτύξεις αὐτῆς, προσπαθῶν νᾶ ἐξιχνεύῃ τοὺς ἀρμούς αὐτῆς καὶ τὸν ἐσώτατον λόγον. Εἶναι ἐνὶ λόγῳ ὑποκειμενικὴ ἀποψις τῶν πραγμάτων. Ἐπὶ ἀνάγκη νᾶ ἐξηγηθῇ ἡ σημασία τοῦ «ὑποκειμενικοῦ», ὅπερ ἐπὶ τῆς κοινῆς ἐννοίας τῆς λέξεως συνωνυμεῖ πρὸς τὸ προσωπικὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν μεταβλητὸν καὶ εἰς οὐδένα κανόνα ἢ νόμον γενικὸν ὑπεῖκον. Ἐὰν ἡ ψυχολογία ἐστηρίζετο ὄντως ἐπὶ τοιούτου τρόπου τοῦ σκοπεῖν τὰ πράγματα, οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νᾶ

καταστῆ ἐπιστήμη, καθόσον δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἐπιστήμη ἔξω ἀντικειμενικῆς τινος θεωρίας τῶν πραγμάτων, ἐχούσης ἢ ἐπιδιωκούσης νὰ ἔχη ἀξίαν ἔγκυρον πρὸς πάντα τὰ γινώσκοντα ὄντα.

Ὅθεν ὑποκειμενικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἀντίφασις ἐν τοῖς ὅροις καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται ἐπὶ τοιαύτης σημασίας νὰ ληφθῆ ὁ ὕψ' ἡμῶν ὁδοὶς ὀρισμὸς τῆς ψυχολογίας. Ὑποκειμενικὸν ἐνταῦθα νοεῖται ἐπὶ τῆς γενικωτάτης σημασίας τῆς λέξεως, ἐμφαίνει δῆλον ὅτι σύμπασαν τὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῴων ψυχικὴν ὀργάνωσιν κατὰ τὰ θεμελιωδέστατα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς, ὡς τοιοῦτο δ' ἀντιτίθεται πρὸς τὸ «ἀντικειμενικόν», περιλαμβάνον τὴν εὐρείαν περιοχὴν πάντων τῶν φυσικῶν γεγονότων, εἰς ἃ δὲν προσνέμονται οἱ χαρακτήρες τῆς συνειδήσεως. «Ὑποκειμενικόν» λοιπὸν δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ «προσωπικόν» καὶ «μεταβλητόν». Ἐν τῷ εὐρεῖ καὶ ποικίλῳ κόσμῳ τῆς ψυχικῆς ὀργάνωσεως, κατιούσης ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἡμερωμένου ἀνθρώπου βαθμῆδόν μέχρι τοῦ πρώτου λυκόφωτος τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἶναι δυνατὸν —χωρὶς δὲ τῆς πίστεως εἰς τὸ δυνατόν τοῦτο θὰ ἦτο ματαία πᾶσα ἀπόπειρα ἰδρύσεως ἐπιστήμης— νὰ εὐρωμέν τι κοινόν, σταθερόν, δυνάμενον νὰ ἐναρμοσθῆ ἐν γενικῇ τινι μορφῇ τοῦ ἐπιστητοῦ. Οὕτως ἡ ψυχολογία διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως, καθισταμένης λεπτοτέρας καὶ τελειότερας διὰ τῶν πολυαριθμῶν μεθόδων τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης, πειράται νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην γενικότητα ἀπόψεων καὶ ἐπὶ πλεόν εἰς τὴν προσάλληλον σύνδεσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων τὴν ἐπιτρέπουσαν νὰ καθιδρύσωμεν αἰτιώδη πρὸς ἀλληλα σχέσιν αὐτῶν.

Ὡς πάσης ἄλλης ἐπιστήμης, καὶ τῆς ψυχολογίας αὕτη εἶναι ἡ τάσις. Ἀλλὰ φυσικῷ τῷ λόγῳ αἱ ὁδοί, ὡς ἀναγκάζεται νὰ βαδίζῃ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου, δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ καὶ αἱ ὁδοί, ὡς ἀκολουθοῦσιν α φυσικαὶ καὶ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι. Αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι, ἐμφανίζουσι τὴν σαφειάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψυχολογικὴν (οὕτω δυνάμεθα νὰ καλῶμεν) ἀποφιν τοῦ κόσμου, ἅτε ἀποτελούμεναι μόνον ἐκ τυπικῶν ἀφαιρέσεων, ἐκ καθαρῶν συμβόλων, ἐνῶ ἡ ψυχολογία δὲν γινώσκει μὲν σύμβολα, ἀλλ' ἔχει πιστὴν ἐποπτεῖαν πάντων τῶν ἐν τῇ συνειδήσει συμβαινόντων. Ἡ ὑποκειμενικὴ ἢ ψυχολογικὴ ἀντίληψις τοῦ βίου ἀπαιτεῖ πρῶτιστα πάντων τὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων ἐν τῇ συγκεκριμένῃ ὁλότητι αὐτῶν, ἐν τῇ πραγματικῇ ἐπιπλοκῇ των ἐκ νοημάτων, ἀντιλήψεων, βουλημάτων, συναισθημάτων, αἰτίνες καταστάσεις διατηροῦνται μὲν ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλας δι' αἰτιώδους δεσμοῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἀναπαράγονται ἐν τῇ ζώσῃ αὐτῶν πραγματικότητι. Συμβολικὴ ψυχολογία πτηριζομένη ἐπὶ καθαρῶς τυπικῆς ἀναπαραστάσεως τῶν ψυχικῶν καταστάσεων οὐδένα ἔχει νοῦν. Διὰ δὲ τὸν λόγον τοῦτον αἱ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ψυχικῶν γεγονότων ἀπόπειραι ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν τύπων καὶ λογισμῶν ἠὲδοκίμησαν πολὺ ὀλιγώτερον παρ' ὅσον

ἐπόθουν οἱ ἐπινοηταὶ αὐτῶν. Βεβαίως, ἐὰν μόνον χαρακτηριστικὸν γνώριμα τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως ὑπάρχη τὸ ὅτι εἶναι ποιοτικὰ γεγονότα, περὶ ὧν ἡ ποσότης οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ κενὴν ἐξωτερικότητα, ἄμοιρον παντὸς περιεχομένου, ὁ μαθηματικὸς τύπος δὲν γινώσκει τίνος ἀπόψεως νᾶντέχῃται οὐδὲ πρὸς τίνα συγκεκριμένον σκοπὸν νὰ καταλήγῃ. Οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐλαχίστης σπουδαιότητος, ἣν παρὰ τὰς ὑπερβολὰς τῶν ψυχοφυσικῶν ἐνεφάνισαν αἱ μελέται τῆς ψυχικῆς χρονομετρίας. Τὸ μέτρον τοῦ χρόνου τῶν ἐνσυνειδήτων γεγονότων ἀναφέρεται εἰς καθαρῶς τυπικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀποψιν, ἣτις ἐπὶ τινῶν ὑψηλοτέρων ψυχικῶν γεγονότων, οἷα εἶναι λ. χ. λογικὴ τις σειρὰ νοημάτων ἢ καλαισθητικὸν ἢ ἠθικὸν συναίσθημα, καταπίπτει εἰς κενὴν καὶ παιδαριώδη περιέργειαν. Λέγοντες «ψυχικὸν» λέγομέν τι κατ' ἐνόρασιν ἀντιληπτόν, πρᾶστατὸν εἰς τὸν νοῦν ἐν μορφῇ ἔστω καὶ ἀκαθορίστῳ καὶ συγκεκριμένῳ, ἀλλὰ διὰ τῆς φαντασίας ληπτόν. «Αἴσθημα» ἀφηρημένον εἶναι φράσις κενὴ παντὸς σημαινομένου. Καὶ διὰ τοῦτο ἠστόχησαν πάντοτε αἱ ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς «μηχανικῆς» ἢ «ἀτομικῆς» τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν τύπον τοῦ Ἑρβάρτου.

Ψυχολογία λοιπὸν καὶ μαθηματικὰ παριστῶσι τὰ δύο ἄκρα τῶν μορφῶν τοῦ γινώσκειν· ἐκείνη μὲν ἐμφανίζει τὸ μακίσμιον τοῦ συγκεκριμένου, ταῦτα δὲ τὸ μακίσμιον τῆς ἀφαιρέσεως. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων ἐπιστημῶν μεσολαβοῦσιν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ἔχουσαι οὕτω στενάς πρὸς τὴν ψυχολογίαν σχέσεις, ὥστε νᾶποτελώσι κατὰ τινὰς μίαν ἐπιστήμην. Ἐνῶ οἱ μᾶλλον ἢ ἥττον μεταφυσικοὶ ψυχολόγοι τῆς Γερμανίας ἀπέκλιναν εἰς τὸ νὰ προσεγγίσωσι τὴν ψυχολογίαν πρὸς τὰ μαθηματικά ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὴν γενικὴν φυσικὴν, οἱ Ἄγγλοι ψυχολόγοι ἀπὸ τοῦ Λωκίου μέχρι τοῦ Σπενσέρου εἶχον πάντοτε πρόδηλον τάσιν νὰ νοῶσιν αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, μάλιστα δὲ τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ ἀπτός χαρακτήρ τῶν ὑπὸ τῶν ἐπιστημῶν τούτων σκοπούμενων γεγονότων, ἡ θετικὴ μέθοδος, δι' ἧς ἀπὸ μερικῶν καὶ πολλαπλῶν παρατηρήσεων ἀναβαίνουσιν αὐταὶ εἰς τὰς γενικὰς κατηγορίας, ὁ πλοῦτος τοῦ ὕλικου, ἐφ' οὗ ἀνεγείρουσι τὰς ἑαυτῶν κατασκευάς, πάντα ταῦτα περιήπτον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὑψηλὴν τινα καὶ εἰδικὴν ἀξίαν. Ἡ ἐξέτασις τοῦ μεγάλου φαινομένου τῆς ζωῆς ἦτο προτέτι διαφερόντως προσφυῆς νὰ ἐπεγείρῃ οὐ μόνον τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκαταμάχητον τάσιν τοῦ νοεῖν τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν τύπον ἐκείνης. Ἡ συνείδησις εἶναι τῷ ὄντι βιολογικὴ μορφή· ὁμιλοῦμεν περὶ «ψυχικῆς ζωῆς» ὡς περὶ «ὀργανικῆς ζωῆς»· μετὰ τῆς πορείας καὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων συνοδεύει ἡ πορεία καὶ ἡ ὑπαρξις τῶν σωματικῶν φαινομένων· ἡ ἀνάπτυξις ἀμφοτέρων φαίνεται ὅτι ἐν τῇ προΐούσῃ αὐτῶν διακρίσει καὶ ἐπιπλοκῇ βαίνει παράλληλος. Ἐκδοχὴ λοιπὸν βιολογικὴ τῆς ψυχολογίας

φαίνεται ἔλλογος ἐκ πλείστων ἀναμφισβητήτως πειστικῶν γεγονότων. Ἄλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἐπιχειρήματα δὲν ἄπτονται τοῦ καιριωτάτου σημείου τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀπ' ἀλλήλων διαφορᾶς τοῦ γνωστικοῦ σκοποῦ τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως καὶ τοῦ γνωστικοῦ σκοποῦ τῆς ψυχολογίας. Καίπερ κοινῆς οὕσης τῆς ἀφειτηρίας, ἣτις εἶναι ἢ ἐσωτερικῆ, ἢ ψυχολογικῆ παρατήρησις, ὅμως αἱ ὁδοί, ἃς πορεύονται αἱ δύο τάξεις τῶν ἐπιστημῶν, εἶναι παντελῶς διάφοροι. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ὑπέκουν εἰς προϋποθέσεις, ἣτις δὲν εἶναι ἢ τῆς ψυχολογίας. Προχωροῦσι δὴλον ὅτι ὀδηγοῦμεθα ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης: ἀνάγκη πᾶσα νὰ παλλάττωμεν τὴν ἡμετέραν γνῶσιν οὐ μόνον παντὸς ὑποκειμενικοῦ, προσωπικοῦ, μεταβλητοῦ, ἀλλὰ καὶ παντὸς μὴ ἀναφερομένου ἀμέσως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐννοίαν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν τὸ πρῶτον ὀβελιστέον ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ στοιχείον εἶναι τὸ συναισθηματικὸν καὶ παθηματικὸν, ὡς ὄν τὸ μάλιστα ὑποκειμενικὸν καὶ μεταβλητόν. Οὐδ' αἱ βουλητικαὶ ὀρμαί, αἱ ἐν στενῇ πρὸς ἐκεῖνο σχέσιν διατελοῦσαι, ἀναφέρονται εἰς τὴν φυσικὴν γνῶσιν. Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦ ὀβελισμοῦ δὲν ἴσταται ἐν ταῦθα. Ἐπιδιώκουσαι αἱ ἐπιστήμαι αὗται τὴν ἀναπαράστασιν καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος ὀφείλουσαι ἀναγκαίως νὰ πείρωσι πᾶν ὅ,τι κατὰ τινὰ τρόπον συντελεῖ εἰς ἀλλοίωσιν αὐτῆς. Ἐνῶ ὡς πρὸς τὸν ψυχολόγον πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ τις φανταστικὸς συνειρμὸς παραστάσεων δύναται τόσον, ὅσον σειρὰ νοημάτων λογικῶς ἀλληλουχουμένη καὶ πιστῇ περιγραφῇ ἀντικειμένων πραγματικῶς ὑπαρχόντων, ὅμως ὡς πρὸς τὸν φυσιοδίφην αἱ παραστάσεις καὶ αἱ εἰκόνες ἔχουσι ἀξίαν μόνον, καθ' ὅσον ἢ ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν πραγματικότητα ἢ εἶναι οἷον εἰς μεσίτριαι ἀναγκαίως ἀπαιτούμεναι, ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς. Ἡ ἐκτίμησις τῆς «ἀληθείας» καθὸ ἀναφερομένης εἰς ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν, ὑποτιθεμένην ἔξω τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, εἶναι μάλιστα ὁ μόνος κανὼν, εἰς ὃν ὑπατάσσονται αἱ τῆς φύσεως ἐπιστήμαι, αἵτινες ἀδυσωπήτως ποιῶνται ἐκποδῶν πᾶσαν ἐκτίμησιν ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος, οἷον ἠθικὴν, καλαισθητικὴν, θρησκευτικὴν, πρακτικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ λογικὸς κανὼν τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως εἶναι πολὺ στενώτερος τοῦ τῆς ψυχολογίας· οὗτος μὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ὁ δὲ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀξιοῖ πλήν ταύτης καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ γεγονότος. Αὕτη δ' εἶναι ἢ αἰτία πλείστων ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ψυχολογίᾳ γεννηθεισῶν παρανοήσεων καὶ παρεκδοχῶν, ὧν τινὰς ἐξητάσαμεν διαλαμβάνοντες περὶ τῶν ζητημάτων τῶν μεθόδων.

Ἡ ζήτησις «ἀντικειμενικοῦ μέτρου» τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος, ἣτις ἦγαγε κατόπιν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ νόμου τοῦ Weber, αἱ κρίσεις περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἢ ἀναλήθους τῶν ἡμετέρων ὑποκειμενικῶν ἐντυπώ-

σεων καὶ τὰ τοιαῦτα, εἶναι πᾶσαι ἔννοιαὶ ἡμαρτημέναι, εἰς ἃς ἀνε-
 παισθήτως κατήντησαν οἱ ψυχολογοῦντες, ἅτε οὐδαμῶς ἔχοντες πρὸ
 ὀφθαλμῶν τὸν ἀληθινὸν σκοπὸν τῆς ψυχολογίας. Ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν
 συνείδησιν, καὶ ἐπομένως ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἐπιστήμη
 αὐτῆς, δὲν ὑπάρχουσι γεγονότα ἀληθῆ ἢ ψευδῆ· πᾶν ψυχικὸν γεγονός
 εἶναι ἀληθές καθ' ἑαυτὸ εἴτε ἔχει εἴτε δὲν ἔχει ἀντιστοιχίαν τινὰ ἐν
 τῇ ἀντικειμενικῇ πραγματικότητι. Τὸ ἐνύπνιον, ἵνα μνημονεύσωμεν ἐσχά-
 του τινὸς παραδείγματος, εἶναι ψυχολογικῶς τόσον πραγματικὸν γεγο-
 νός, ὅσον ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος, ἥτις οὐδα-
 μῶς ὀφείλει νὰ ἐξισοῦται πρὸς τὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθίσματος· ἔχει
 δὲ τὸ ἐξωτερικὸν ἐρέθισμα ἀξίαν πρὸς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις μόνον,
 καθ' ὅσον ἀντανακλάται ἐν ἡμῖν ὡς αἰσθημα. Ἐν συντομίᾳ πᾶν ὅ,τι γί-
 νεται ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτόν, αἰσθητόν, νοητόν ἢ ἐνὶ λόγῳ περιέχεται
 ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει, εἶναι πρὸς ἡμᾶς πραγματικόν. Ἡ ψυχικὴ
 ὄρα αἰτιότης εἶναι ἀπείρως εὐρυτέρα καὶ πλουσιωτέρα τῆς φυσικῆς. Δὲν
 γινώσκει ὄρια ἄλλα παρὰ τὰ ἐπιτεθημένα εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ
 ἀναζητῆ ἐν τηλικούτῳ πλούτῳ γεγονότων αἰτιώδη εἶρμόν. Ὁ βοτανι-
 κός, θέλων νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἐξηγήσῃ πρὸς ἄλλους τὰ γνωρίσματα φυτοῦ
 καὶ ὁ χημικός τὰ γνωρίσματα οὐσίας τινός, προσφέρονται παντάπασιν
 ἄλλως ἢ ὁ ψυχολόγος, ὅστις ἐπὶ τῶν αὐτῶν τούτων φαινομένων ζητεῖ
 ἀκολουθήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὴν πορείαν τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων,
 ἐνὶ δὲ λόγῳ τῶν ἐν αὐτῷ γεννωμένων ψυχικῶν καταστάσεων. Πληθὺς
 γεγονότων, ἐκποδῶν ὑπ' ἐκείνων γενομένων ὡς ἀνωφελῶν καὶ ἐπιζη-
 μίων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, σημειοῦται μετ' ἐπιμελείας παρὰ
 τοῦ ψυχολόγου, διότι ἡ ἐξήγησις ψυχικῆς τινος καταστάσεως ἀπαιτεῖ
 τὴν μετ' ἐπιστάσεως ἐξέτασιν πάντων τῶν στοιχείων αὐτῆς. Ὅθεν ὁ συ-
 νειρμὸς παραστάσεων ἄλλοτρίων τοῦ ἐπιστημονικοῦ καθορισμοῦ τοῦ με-
 λετωμένου φαινομένου, ὡς λ. χ. θὰ ἦτο τις καθαρῶς ἐξωτερικὴ ἀναλο-
 γία ἢ καλαισθητικὴ ἢ ἠθικὴ ἐκτίμησις, ἀντὶ τοῦ νὰ γίνεταί ἐκποδῶν,
 ἀναλύεται ὑπὸ τοῦ ψυχολόγου διὰ τῶν οἰκείων αὐτῷ μεθόδων εἰς τὰς
 ἀναφορὰς αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐξώθεν ἐντυπώσεις καὶ γίνεταί ὑποχείμενον
 ζητήσεων, ὧν σκοπὸς τελικὸς εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν γενικῶν νόμων
 τῶν προσαλλήλων σχέσεων τῶν ποικίλων στοιχείων τῆς συνειδήσεως.
 Ἄλλ' αἰ τῆς φύσεως ἐπιστήμαι, ἐνῶ παραδέχονται τὸ δεδομένον τῆς ἀν-
 τιλήψεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀρμῶνται ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀμέσου ἐπο-
 πτείας, ἥτις εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης, ἔχονται ἐφε-
 ξῆς ταύτης μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν εἰς αὐτὰς ἐπιτιθεμένων ὑπὸ τῆς
 ὑποχρεώσεως, ἣν ἔχουσι νὰ καθορίζωσι τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματι-
 κότητα.

"Άμεσος καὶ ἔμμεσος ἐμπειρία.

Ὁ Wundt, ὁ μᾶλλον παντὸς ἄλλου ψυχολόγου κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους διερευνήσας τὸ ζήτημα τοῦ ὑποκειμένου τῆς ψυχολογίας, προχωρεῖ περαιτέρω. Ἀπακλείων ἀπὸ τῆς διαχωρίσεως τῶν μοιρῶν τοῦ ἐπιστητοῦ τὰ μαθηματικὰ καὶ ἀντιθέτων τὴν ψυχολογίαν μόνον πρὸς τὰς ἐπιστήμας τῆς φύσεως δοξάζει ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι εἶναι ἐπιστήμαι τῆς «ἔμμεσου ἐμπειρίας», τελικὸς δὲ αὐτῶν σκοπὸς νὰ ποιῶνται παντάπασιν ἐκποδῶν πᾶν ἐποπτικὸν στοιχεῖον περιοριζόμεναι εἰς μόνους τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ὕλικῆς φύσεως, ἤγουν εἰς τοὺς νόμους τῆς κινήσεως. Ἡ μὲν μορφή τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας εἶναι «ἄμεσος» καὶ «ἐποπτικὴ» ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως σημασίᾳ, ἡ δὲ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν «ἔμμεσος» ἢ «ἐπὶ ἐννοιῶν στηριζομένη» (begrifflich) ¹). Αὕτη εἶναι ἄκρα τις καὶ ἀυστηρὰ ἐκδοχὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, παρέχουσα τὸ ἐνδόσιμον πρὸς συζήτησιν. Ὀφείλει δὲ ἡ συζήτησις αὕτη νὰ διεξαχθῇ περὶ τὴν ἀξίαν τῶν παντοίων μορφῶν τῆς φυσικῆς γνώσεως. Αἱ τὰ φαινόμενα τοῦ ὕλικου κόσμου ὡς ὑποκείμενον ἔχουσαι ἐπιστήμαι χωροῦσι διαφόρως κατὰ λόγον τῶν ὑπ' αὐτῶν σκοπομένων καὶ μελετωμένων ἀπόψεων τοῦ τοιοῦτου κόσμου καὶ κατὰ λόγον τῆς ἐπιπλοκῆς τῶν ἐρευνωμένων φαινομένων. Οὕτω, καίπερ πάντων τῶν γεγονότων τῆς φύσεως, εἴτε χημικῶν εἴτε φυσικῶν εἴτε βιολογικῶν, ἀναγομένων ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς ὑπερτάτους νόμους τῆς μηχανικῆς, εἶναι ὁμῶς βέβαιον ὅτι οἱ τοιοῦτοι νόμοι δὲν ἐκδηλοῦνται πάντες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μάλιστα μετὰ τῆς αἰτῆς ἀπλότητος ἀναπτύξεως. Ὅθεν καὶ δεκτῆς γενομένης τῆς γενικῆς ἐκείνης ὑποταγῆς, ἀποβαίνει πάντοτε δυνατὸν τὰ ποικίλα ἐκεῖνα συστήματα τῶν φαινομένων, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, νὰ διαστέλλωνται δι' εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ νὰ διατηρῶσιν ἰδίαν φυσιογνωμίαν. Οὕτως, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἀνάγωνται ταῦτα εἰς τοὺς αὐτοὺς γενικοὺς νόμους, βιολογικόν τι φαινόμενον θὰ παραμένῃ πάντοτε κατ' ἐξοχὴν διάφορον φυσικοῦ τινος ἢ χημικοῦ φαινομένου, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἱστορικόν τι γεγονὸς οὐδέποτε θὰ ἰσοσταθμῆσῃ πρὸς κοινὴν πράξιν τοῦ ἀτομικοῦ βίου. Οὕτως ὁ προῖων ἀποκλεισμὸς παντὸς ἐποπτικοῦ χαρακτή-

¹) Wundt, Grundriss der Psychologie, σελ. 6 καὶ Ueber Definition der Psychologie, σελ. 23 κέ. Εὐστοχος κριτικὴ τῆς διακρίσεως «ἐσωτερικῆς» καὶ «ἐξωτερικῆς αἰσθησεως» εὑρηται παρὰ Ward, Psychology, Encycl. Britann. τομ. XX, σελ. 37. Περὶ τῆς κατὰ Wundt σχέσεως τῆς ψυχολογίας πρὸς τὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὄρα τὴν ἐπίκρισιν τοῦ O. Meyerhof, Beiträge zur psychol. Theorie der Geistesstörungen, σελ. 64. κέ. (1910).

ρος, απαιτούμενος ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς φυσιοδιφικῆς γνώσεως, θὰ ἦγεν, ἐὰν ἀυστηρῶς ἐφηρμόζετο, εἰς τὴν κατάργησιν πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως ἐπιτρέπων νὰ ἐπιζήσῃ μόνον ἡ γενικὴ φυσικὴ καὶ γενικὴ χημεία, τ. ἔ. αἱ μόναι τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, αἱ δυνάμεναι νὰ ὑπάρχωσι στηριζόμεναι ἐπὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ἡ δὲ εἰδικὴ χημεία, ἡ γεωμετρία, ἡ ὄρυκτολογία, αἱ βιολογικαὶ ἐπιστήμαι, μὴ δυνάμεναι νὰ ἀνάγωνται, ἐὰν θέλωσι νὰ διατηρῶσι τὴν ἑαυτῶν φυσιογνωμίαν, εἰς τοιαύτην ἐπὶ καθαρῶν ἐννοιῶν στηριζομένην γνῶσιν, δὲν θὰ εἶχον πλέον ὑπόστασιν. Ἡ καταδίκη εἶναι βαρυτάτη. Αἱ τῆς φύσεως ἐπιστήμαι δὲν ζῶσι μόνον ἀπ' ἐννοιῶν, ζῶσι καὶ ἀπ' ἐποπτειῶν· ἔχουσι χρειαίαν τῶν αἰσθητῶν ἐκείνων διορισμῶν μῶρφῆς, μεγέθους, χρώματος, ἀντιστάσεως καὶ τῶν τοιούτων, ὧν ἄνευ τὰ ὑποκείμενα αὐτῶν ἀποβάλλουσα πάντα λόγον ὑπάρξεως. Οὕτως ὁ βοτανικός, ἂν καὶ δύναται νὰ ναγάγῃ τὸν φυτικὸν κόσμον εἰς καθαρὸν σύμπλεγμα κυττάρων καὶ ἰνῶν, ταῦτα δὲ πάλιν εἰς τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας τῆς ἐνεργητικῆς θεωρίας (εἰς ἣν, ὡς εἶδαμεν, παρέσχον τὴν ἑαυτῶν συμβολὴν καὶ οἱ νέοι ὀπαδοὶ τῆς περὶ ζωτικῆς δυνάμεως διδασκαλίας), ὅμως οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ ποιήσῃ, ὥστε τὸ φυτόν ὡς τοιοῦτον νὰ μὴ εἶναι ἀντικείμενον καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον, ἔχον ἴδια καὶ εἰδικὰ γνωρίσματα, διαστέλλοντα αὐτὸ τοῦ ζῴου καὶ τοῦ ὄρυκτοῦ. Ἀναγωγή εἰς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς εἶναι ἀποδεκτὴ μόνον ἐπὶ τῆς ὀλικῆς ἐκδοχῆς τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου, οὐχὶ ἐπὶ τῶν κατατάξεων τῶν κατηγοριῶν τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Αὐτὸς δ' ὁ Wundt, ὅστις πολλάκις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην κατάταξιν τῶν ἐπιστημῶν, κατείδε τὴν σχηματικὴν ἀυστηρότητα τοῦ ἑαυτοῦ διαγράμματος ὑποτάσσοντος πάσας μὲν τὰς τῆς φύσεως ἐπιστήμας εἰς τὴν μηχανικὴν, πάσας δὲ τὰς τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ψυχολογίαν, καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις αὐτοῦ ἔργοις προσεπάθησε νὰ ὑποκεράσῃ ταύτην ἐπεισάγων εἰς ἑκατέραν τῶν σειρῶν τούτων τὴν ὁμάδα τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἧτις παριλαμβάνει ὡς πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας τὴν γεωλογίαν, τὴν συγκριτικὴν ἀνατομικὴν καὶ φυσιο-λογίαν κτλ.¹⁾ Εἶναι δὲ αὕτη ἥμισυ ἐπαρκὴς διαλλαγή, μὴ κατορθοῦσα

¹⁾ Einleitung in die Philosophie, σελ. 76. Πρὸβλ. καὶ τὴν ὅην ἐκδ. τῆς Logik, τομ. III. σελ. κέ. Ὁ Wundt πολλάκις καὶ ἐν πολλοῖς αὐτοῦ ἔργοις ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ θέματος τούτου τῆς κατατάξεως τῶν ἐπιστημῶν. Μία τῶν πρώτων αὐτοῦ περὶ τοῦ πράγματος τούτου διατριβῶν περιέχεται ἐν τοῖς Philosoph. Studien τοῦ 1888 (Ueber die Einteilung der Wissenschaften). Ἐν τῷ Iῳ τόμ. τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τῶν ἑαυτοῦ Grundz. d. physiol. Psychol. (1908) παραδέχεται ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ἀναγκάζονται νὰ μεταχειρίζωνται ὡσαύτως τὴν ἐποπτικὴν καὶ πρακτικὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως διὰ τινος διαμέσου μεθόδου, ἐπιτρεπούσης εἰς αὐτὰς νὰ μεταφέρωσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ τὰ καθ'

νά ἄρη ἐκ τοῦ μέσου τὴν ἀδικαιολόγητον ἀσστηρότητα ὑποτάξεως ἀνε-
 φαρμόστου εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν φυσικῶν γεγονότων.

Ἡ ψυχολογία νοουμένη ὡς φυσικὴ ἐπιστήμη.

Ἄλλ' ἐὰν τοῦ Wundt ἡ γνώμη δύναται νὰ κατακριθῇ ἐπὶ ὑπερβαλλού-
 ση ἀσστηρότητι, ἔτι μᾶλλον σφαιερὰ φαίνεται ἡ δοξασία τῶν νεωτέρων
 φυσιοκρατικῶν ψυχολόγων, οἵτινες ἀνανεοῦσι διὰ παντοίων ἐπιχειρημά-
 των τὴν παλαιὰν τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας ἀπόπειραν τοῦ νὰ ὑποτάξῃ
 τὴν ψυχολογίαν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Τὰ πρὸς τοιοῦτον ἐγχεί-
 ρημα χρησιμοποιούμενα ὄπλα δὲν εἶναι πλέον τὰ προτοῦ ὄπλα· ἀντὶ
 τῆς παλαιᾶς πρὸς ἀλλήλας ἀναλογίας τῶν δύο μεθόδων τῆς φυσικῆς
 ἐρεῦνης καὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης ἀντικαθίσταται ἡ ἐπὶ θεωρητικῶν
 ἀρχῶν στηριζομένη ἀπόδειξις. Γίνεται ἀπόπειρα κατασκευῆς τοῦ ψυχι-
 κοῦ κόσμου ἰσοδυναμούσης πῶς πρὸς τὴν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὡς οὕτως
 νοεῖται ὡς σύνολον ἀτόμων, οὕτω καὶ ἐκεῖνος ὀφείλει ἐπὶ τέλους νὰ
 νυχθῇ εἰς κόσμον ψυχικῶν ἀτόμων, ἅτινα εἶναι τὰ αἰσθήματα. Ἡ τοι-
 αύτη ἐκδοχὴ ὑπομιμνήσκει ἡμᾶς ὀλίγον τι τὴν τοῦ Ἑρβάρτου ἢ τοῦ
 λάχιστον ἔχει πρὸς ταύτην κοινὴν τὴν ἀπόπειραν ἀρμονικῆς καὶ μηχαν-
 νικῆς κατασκευῆς τοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ παραβαλλομένη πρὸς
 αὐτὴν ἔχει ἔκδηλον ὕλοκρατικὸν ἢ τοῦλάχιστον πραγματοκρατικὸν χα-
 ρακτήρα. Ἐξίσωσις ἀτόμων καὶ αἰσθημάτων εἶναι ἡ παραγνώρισις τῆς ἐν-
 νοιολογικῆς φύσεως τῶν ἐσχάτων φυσικῶν γνώσεων ἢ ὑποθέσεων ἢ πα-
 ραγνώρισις τῆς ἐποπτικῆς φύσεως πάντων τῶν ψυχικῶν γεγονότων, καὶ
 δὴ καὶ τῶν αἰσθημάτων. Τὸ ἄτομον εἶναι αἷτημα τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
 μῶν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς ὕλης· εἶναι ἀφηρημένη τις κα-
 τασκευὴ ἀμετάτρεπτος εἰς ἐποπτικὴν μορφήν. Ἀλλὰ τὸ αἷσθημα οὐδὲν
 ἔχει τὸ ἀφηρημένον, εἶναι γεγονός ψυχολογικῆς ἐποπτείας· ἐὰν δὲ λέ-
 γωμεν ὅτι πορίζομεθα αὐτὸ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν ἀντιληπτικῶν συμ-
 πλεγμάτων, ἐν οἷς ὑπάρχει, ἅτε ὄντως οὐδέποτε ἐμφανιζόμενον τελείως
 μεμονωμένον, τοῦτο προέρχεται ἐκ τινος ἀκύρου χρήσεως τοῦ ὄρου
 «ἀφαίρεσις», ὃν ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζομεθα μόνον ὡς ἀντίθεσιν τοῦ
 ἐποπτικοῦ, ἐνῶ, ἐφ' ἧς σημασίας εὐχρηστῆ ἀναφερόμενος εἰς τὸ αἷ-
 σθημα, ὀφείλομεν πολὺ κυριώτερον νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν τοῦ ὄρου «ἀπο-
 μόνωσις». Ἀπομονοῦμεν τῷ ὄντι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ αἷσθημά τι οἴ-
 ονδῆποτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν ἀναγκαίως εἶναι συνεζευγμένον· ἀλλὰ

ἕκαστα μέρη τοῦ συστήματος τῶν ὑποκειμενικῶν ποιότητων εἰς τὰ τοῦ ἀντικει-
 μενικοῦ συστήματος, τ. ἔ. τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ἀντ' αὐτῶν ἀντι-
 καθιστάμενα ὑποκειμενικὰ σημεῖα (σελ. 527).